

ضرورت شکل‌گیری شهر سالم

اسماعیل نصیری

دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه شهید بهشتی

مقدمه

شهرنشینی عبارت از هنر زیستن انسانها در کنار هم، از اینرو شهر محل تبلور هوشمندان و متفکرانه این هنراست به عبارت دیگر شهر محلی است که در آن مجموعه‌ای از انسانها با افکار، عقاید، ایده‌های گوناگون و در عین وحدت در آرزوها، امیال و عقاید مشترک گردآمده‌اند.

شهر سالم موضوعی است که در طی چنددهه اخیر به دنبال رشد شتابان شهر و شهرنشینی و عدم حاکمیت برنامه‌ریزی مناسب با نیازهای جامعه شهری از طرف بسیاری از مسئولان و کارشناسان رشته‌های مربوطه از جمله جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری که امکانات آن منطبق بر نیازهای زیستی شهروندان و مبنی بر احترام متقابل بر حقوق شهروندی و تأکید بر توسعه پایدار شهری باشد.

مروری بر اندیشه و شکل‌گیری شهر سالم

نظریه پردازان شهری و حتی فلاسفه از دیرباز به موضوع دسترسی به

شهر سالم پرداخته‌اند. آرمان شهر افلاطون و مدینه فاضله ابونصر فارابی دو نمونه مشخص از تفکر این دانشمندان نسبت به شهر مطلوب در طول تاریخ می‌باشد.

بنابراین می‌توان ذکر نمود که اندیشه و تفکر شهر سالم قبل از اینکه وارداتی و غربی باشد در میان اندیشه و آرای فلاسفه و متفکران ایرانی حضور داشته است. (لقایی، ۱۳۷۳، ص ۱۰۰)

توماس مور نویسنده مشهور انگلیسی که بعد از افلاطون نوعی مدینه فاضله که به نظر وی رسیدن به یک جامعه ایده‌آل بود پیشنهاد نموده. در کتاب خود به نام "یوتوپیا" که در سال ۱۵۱۸ میلادی منتشر شد، از زبان یک ناخدای خیالی که به مناطق دور دست سفر کرده است به توصیف شهر سالم که در آن عدالت و مساوات کامل برقرار است، می‌پردازد. (شکویی، ۱۳۷۴، ص ۶۳) بی‌آمدهای حاصل از انقلاب صنعتی و پیشرفت تکنولوژی، فعالیت‌های اقتصادی، تراکم شدید سرمایه‌ها و جمعیت را در شهرها سبب گردید و به دنبال آن کارخانه‌های بزرگ صنعتی احداث شدند و برای دسترسی به انرژی

دوره یازدهم، شماره چهل و چهارم / ۵۷

کارخانه‌های تولیدی در نزدیکی معادن ذغال سنگ تأسیس شدند و بدین ترتیب اولین شهرهای صنعتی به وجود آمدند. شهرهایی که به شدت آلوده بودند. (لقابی، ۱۳۷۳، ص ۱۹۴).

عواقب و پیامدهای ناشی از جنگ جهانی اول و دوم و پیامدهای زیست محیطی و انسانی آن به خصوص در شهرها، نگرش بر شهر سالم را در میان اروپائیان به گونه‌ای علمی تر آورد.

مسلم است که در پنجاه سال قبل جمعیت جهان نزدیک به سه میلیارد نفر بوده است که کمتر از یک میلیارد آن در شهرها زندگی می‌کردند. اما امروزه جمعیت جهان به شش میلیارد نفر می‌رسد که جمعیت شهرنشین آن بالغ بر سه میلیارد نفر می‌باشد و شهرها نیز به طور بی‌رویه رویه گسترش نهاده و در کنار آن نیز بالاچار شهرهای جدید اسکان شهروندان بنا شده است. (شیخی، ۱۳۷۷، ص ۲۰)

تأثیرات منفی شهرنشین بر روی جوامع انسانی موجب گردید که سازمان جهانی بهداشت شهر سالم را مبنای همکاری بین بخشی و مشارکت مردم به اجرا درآورد و در دهه ۱۹۸۰ بحث سلامتی شهرها به همت سازمان بهداشت جهانی برای همگان تا سال ۲۰۰۰ میلادی تدوین شد.

در سال ۱۹۹۶ اولین سمپوزیوم شهر سالم در لیسبون پرتغال برگزار شد و در سال ۱۹۹۲ در هفتمین سمپوزیوم شهر سالم در کینهاک دانمارک بیش از ۴۰۰ شهر و در سال ۱۹۹۳ در کنگره شهر سالم امریکا بیش از هزار شهر در اکتاف جهان آمادگی خود را برای پیوستن به نهضت شهر سالم اعلام کرده‌اند که تهران نیز به عضویت پروژه شهر سالم درآمده است. (صراف، ۱۳۷۸، ص ۲۵).

شاخص‌های شهر سالم

اکثر شهرنشینان در محیط زندگی خود به مشاهده مناظری زشت و ناسازگار، فضای شلوغ و آلوده و بی‌نظمی در رفت و آمد، بناهای ناهمگون و درهم تنیده شده، زباله‌های متعفن در کنار خیابانها و معابر عمومی و اطراف محیطهای مسکونی، تخریب محیط‌های زیست، ترافیک سنگین، فاضلابهای بدبو و جاری در سطح خیابانها و کوچه‌ها، از دحام بیش از حد مردم، مزاحمت‌های ناشی از وسایل موتوروی پارک شده در کنار خیابانها، سد معبرهای افراد دست فروش و عوامل فراوان دیگر رویرو بوده که از معضلات ناشی از شهرنشینان لحام گسیخته بود. (شیخی، ۱۳۷۷، ص ۲۷)

با عنایت به مشکلات پیچیده در اکثر کشورهای جهان سازمانهای ذریط و درگیر با مسائل شهری به صورت فعال در جهت رفع این مشکلات برآمده‌اند و در صدد مقابله با مسائل شهری و بالابردن کیفیت زیست محیطی شهرها می‌باشند.

به طور کلی برخی از شاخص‌های شهر سالم که توانایی ارائه خدمات را داشته باشد به شرح زیر است:

- الف) سیستم فاضلاب مناسب برای دفع موادزائد شهری
- ب) شبکه آبرسانی بهداشتی و ذخیره آب سالم و لزوم توجه به مکانیابی مناسب بناها و فضاهای شهری.
- ج) مسکن مناسب و در شأن انسان برای همه.

د) اشتغال برای همه با درآمد مناسب و توجه به توزیع عادلانه درآمد جهت رهایی از فقر و تنگدستی.

ه) طراحی برنامه گذران اوقات فراغت و توسعه برنامه‌های سیاحتی و مشارکت شهروندان در ایجاد و نگهداری و مدیریت تأسیسات تفریحی و توسعه فضاهای سبز.

ز) توجه به پایداری زیست محیطی به عنوان یکی از ارکان اصلی تصمیم‌گیری در فرایند برنامه‌ریزی و طراحی شهر.

ح) تلفیقی از روش ارگانیک و نیز روش منظم در طراحی شهرها با هدف دفاعی و امنیت شهر.

ط) ایجاد تنوع در طراحی خیابانها.

ی) توجه خاص به تاریخ میراث فرهنگی با تأکید بر ضرورت تداوم بافت تاریخی از شهر.

ک) انتقال کاربری‌های خاص مانند کارگاهها، بیمارستانها و قبرستانها به خارج از شهر.

ل) جلوگیری از آلودگی هوای شهر که باعث پیدایش امراض ریوی، آلودگی‌های صوتی و غیره و آفرسندگی خاطر شهروندان می‌شود.

س) توجه به سلسله مراتب فضاهای سبز شهری در توسعه آبی این فضاها (فلاح زاده، ۱۳۷۸، ص ۵)

علاوه بر عوامل فوق شرایطی دیگر نظیر شرایط اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی باید برای ساکنین شهر فراهم گردد، تا شهروندان بتوانند از آن به نحو احسن بهره‌برداری نمایند، تا بدینوسیله موقعیتی مناسب برای زندگی در شهرها به وجود آید.

رعایت معیارهای فنی نیز در احداث ساختمانها از جمله اصول دیگری است که می‌تواند سازه‌های شهری را در برابر زلزله و یا طوفانهای شدید تقویت نماید.

مقایسه نسبت جمعیت شهر و روستا و تعداد نقاط شهری در ایران

سال	جمعیت شهر (درصد)	جمعیت روستا (درصد)	تعداد نقاط شهری
۱۳۳۵	۳۱/۴	۶۸/۶	۱۹۹
۱۳۴۵	۳۸/۷	۶۱/۳	۲۷۲
۱۳۵۵	۴۷	۵۳	۳۷۳
۱۳۶۵	۵۲/۳	۴۷/۷	۴۹۶
۱۳۷۵	۶۱/۳	۳۸/۷	۶۱۴
۱۳۷۹	۶۴	۳۴	۶۴۵

منبع: مرکز آمار ایران

از این رو انسان امروزی در مکان‌یابی برای شهرهای آینده سعی دارد از

۶- اختلال در شبکه‌های ارتباطی و تولید بی‌اندازه ضایعات
 ۷- گسستگی روابط اجتماعی و تأثیرات سوء در ارتباط با عدالت اجتماعی در شهرها. (قهراری، ۱۳۷۹، ص ۷)
 با توجه به مسائل جهانی شدن تفکر توسعه پایدار، نگرشی در زمینه متعادل و هماهنگ نمودن امکانات موجود با محیط زیست فراهم شد. جهانی شدن این تفکر در توسعه شهری و شهرسازی (کنفرانسهای هایتات یک و دو) در واقع جستجوی روشی متفاوت و در عین حال قابل اجرا با همگامی و همراهی همه شهرنشینان بوده که دنبال آن توسعه پایدار شهری و شهر سبز و شهر سالم به عنوان پروژه معرفی می‌گردد.
 هدف اصلی از به اجرا گذاشتن پروژه شهر سالم در ایران نیز دستیابی به حفظ و ارتقای سطح سلامت جامعه شهری در تمام سطوح می‌باشد که با بهره‌گیری از همکاری بین بخشی و مشارکت مردمی امکان‌پذیر خواهد بود. از آنجاکه موضوع سلامت یک مقوله فرابخشی بوده و تمام بخشهای توسعه برای دستیابی به آن سهمی را عهده‌دار می‌باشند، همکاری بین بخشی به عنوان یک اصل در اجرای پروژه شهر سالم جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است.

در رابطه با مشارکت مردمی نیز باید گفت که با نگرش به جمعیت روزافزون شهری در کشور ما دیگر امکان مدیریت سنتی در بخش دولتی میسر نخواهد بود.

بدین طریق که بخش دولتی باید امکانات و خدمات رفاهی، فرهنگی، بهداشتی و اجتماعی را فراهم نموده و برای استفاده در اختیار شهروندان قرار دهد. (ناصر پور، ۱۳۷۷، ص ۳۳)
 به عبارتی دیگر این مدینه فاضله می‌تواند شهری انسانی با محیط زیست انسانی و شایسته برای تمام شهروندان باشد که هیچگونه نگرانی از آینده نخواهد داشت.

در ایران نخستین سمپوزیوم شهر سالم در سال ۱۳۷۰ برگزار شد و پروژه شهر سالم به طور آزمایشی در منطقه کوی سیزده آبان در جنوب تهران فراهم گردید.

به طوری که این پروژه نگرشی متفاوت به مجموعه‌ای به نام شهر دارد که تقابل، تأثیرگذاری و تأثیرپذیری عناصر و فعالیت‌های شهری را از طریق نگرشی جامع به امور شهری و برای دستیابی به ایده شهر سالم در برمی‌گیرد. لازم به یادآوری است که پروژه شهر سالم تنها دربرگیرنده تهران و شهرهای بزرگ نبوده، بلکه در چارچوب یک برنامه عملی تدوین شده و در اندیشه حفاظت از محیط زیست شهرها و حفظ سلامتی شهروندان همه شهرهای جهان می‌باشد.

شهرهایی که در آنها پروژه شهر سالم به اجرا درآمده عبارت از: اصفهان، شیراز، کاشان، بندرعباس، ارومیه، زنجان، ایلام، سمنان، اهواز، بروجین و دو منطقه از تهران (وردآورد و لواسان).

در این شهرها، شوراهای شهر سالم تشکیل شده و کمیته‌های مختلفی در

فاکتورها و عاملهای زیادی بهره‌گیرند تا شهری مطلوب و ایده‌آل در محیطی شاداب برای زیست بهتر و سالم‌تر ایجاد نماید تا بتواند از محیط‌های مناسب و چشم‌اندازهای زیبایی فضاهای جغرافیایی پیرامون زندگی خود لذت ببرند و از ساخت وسازه‌های غیرمجاز که سدی در برابر خدمات‌رسانی مطلوب و دستیابی به یک شهر سالم می‌باشد جدا خودداری نماید. (حبیبی، ۱۳۷۹، ص ۳۲)

روند و اهداف شهر سالم در ایران

شهر و شهرنشینی در ایران سابقه طولانی دارد. با شروع دوران پیش سرمایه‌داری و سرمایه‌داری که از سالهای ۱۳۰۰ هجری خورشیدی در ایران شروع شد، شهرنشینی نیز گسترش چشمگیری یافت تا اینکه در طی سالهای ۱۳۴۱-۱۳۵۰ به دنبال دو رویداد عمده یعنی اصلاحات اراضی و افزایش درآمد‌های حاصله از فروش نفت به یکباره موج مهاجرتهای روستا به شهر در ایران آغاز شد که این روند تا سال ۱۳۵۷ هجری خورشیدی ادامه یافت.

وقوع جنگ تحمیلی، مهاجرین را از مناطق شهری و روستایی جنگ‌زده روانه شهرهای استانه‌های مجاور و مرکزی نموده و راه را برای تشدید مسائل شهری و تعمیق ناهماهنگی‌ها هموار کرد.

سرازی‌شدن بیش از دو میلیون نفر مهاجر بر تراکم بیش از حد جمعیت شهرها افزود.

مشکلات ناشی از عدم اجرای برنامه‌های توسعه در زمان مناسب و نیز عدم دستیابی به راه‌حلهای مؤثر در جهت حل معضلات شهری و نگرشی مبتنی بر برنامه‌ریزی و طراحی سنتی که در آن برنامه‌ریزان، مدیران حاکم نقش داشته‌اند، باعث افزایش و رشد پدیده شهرنشینی شد. (لقابی، ۱۳۷۹، ص ۷).

به طوری که نابرابریهای موجود برای استفاده از خدمات شهری و زندگی شهرنشینی، نابرابری‌ها در توزیع خدمات شهری، از دست دادن هویت‌های کالبدی شهرها، بیگانه شدن با فضاهای شهری و عدم انس با این فضاها و تخریب محیط زیست به مرور زمان باعث از خودبیگانگی و عدم احساس تعلق و نیز تعلق خاطر به فضای شهری از سوی شهروندان گشته است.

از این رو عدم وجود توسعه پایدار و شهر سالم سبب بروز مسائل و مشکلات در شهرها به قرار زیر گردیده است:

- ۱- گسترش رابطه شهر و طبیعت و تخریب محیط طبیعی
- ۲- بروز انواع آلودگی‌های محیطی
- ۳- استفاده بیش از حد از منابع
- ۴- تأثیرات سوء آن به صورت مشکلات و همجواری‌های ناصواب کارکردهای مختلف شهر.
- ۵- تخریب بیش از حد بافت مرکزی شهرها

سالم‌سازی شهرها در ایران است.

زمینه‌های مختلف شهر سالم فعالیت دارند که عبارتند از:

کمیته بهداشت و درمان، کمیته تحقیق و برنامه ریزی، کمیته آب و فاضلاب، کمیته بهداشت روانی، کمیته کار و امور اجتماعی، کمیته ورزش، کمیته آموزش و پرورش، کمیته حفاظت از محیط زیست، کمیته جلب مشارکت‌های مردمی و غیره. (قهاری، ۱۳۷۸ ص ۱۵)

برای نسل‌های آینده یک هسته آینده‌نگر برای طرح‌های درازمدت در کشور ضروری است.

تدوین و اصلاح و یا ایجاد ضمانت اجرایی لازم در خصوص قوانین و مقرراتی که به مواد آشامیدنی، بهداشتی، دارویی و فضاها و اماکن عمومی مربوط می‌شود و نیز نظارت، مطالعه و کنترل آلودگی هوا، شناسایی منابع آلوده‌کننده و ارائه طرق علمی و عملی مبارزه با این پدیده، برنامه‌ریزی و مدیریت امور ترافیکی درون شهری و تهیه اطلاعات و آمار صحیح در کلیه مسائل شهری و ایجاد حسن علاقه و مشارکت مردم برای شرکت در امور شهری از طریق برنامه‌های آموزشی و تبلیغاتی و بالا بردن آسودگی شهرها در مقابل حوادث و سوانح طبیعی و غیرطبیعی، تأکید بر ارزشها و خصوصیات فرهنگی، هنری، معنوی و معماری و شهرسازی در شهرها به منظور حفظ هویت و ارتقای کیفی و کمی آنها از جمله عمده اهداف پروژه‌های شهرهای سالم می‌باشد.

امروزه یکی از موفقیت‌آمیزترین کارکردهای شهر سالم در متروپل تهران احداث ساختمان متعلق به کودکان سرطانی است که در آن والدین بیمار در یک محیطی سالم، بی‌توت‌نوده و با جسم و روحی پاکیزه بسرپرست‌ر بیماران خود در بیمارستان حاضر می‌شوند. (فلاح زاده، ۱۳۷۸ ص ۱۵)

جمع بندی

شهرها با هر اندازه‌ای که ساخته می‌شوند و در هر شرایطی آرمانی که بنا گردند، از لحظه‌ای که زندگی را آغاز می‌نمایند دگرگونی و تحول را با خود به همراه دارند و این امر به دنبال خود دگرگونی ارزشهای مادی و معنوی را نیز در پی خواهند داشت.

شهر سالم می‌تواند از آرمانهای شهرهای گذشته متأثر شده باشد که به دنبال نارضایتی از وضع موجود شهر بوده و در صدد ایجاد محیط‌های سالم شهری برای زندگی می‌باشد که نسبت به زمان خود از ایده‌های نوین شهرسازی تأثیر گرفته و در جستجوی جنبه‌های واقع‌گرایانه است.

شهر سالم در واقع دستیابی به شهرهای پایدار است با سازماندهی مشخص و ایجاد بستری مناسب که نیاز خودمان را در حصول نتایج موفقیت آمیز در زمان حال و آینده دربر خواهد داشت.

با توجه به مسائل و مشکلات که در زمینه زندگی شهرنشینی در ایران وجود دارد پروژه شهر سالم می‌تواند کلیدی برای حل مشکلات شهری تلقی شود و در واقع این پروژه دارای بار ارزشی مثبت به سمت توسعه

منابع

- ۱- حبیبی، سید محسن، آشارت‌ها شهر، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۷۵.
- ۲- شکویی، حسین، جغرافیای شهری، انتشارات پیام نور ۱۳۷۳.
- ۳- شیخی، محمد تقی، جامعه شناسی شهری، انتشارات گیتی نور ۱۳۷۷.
- ۴- صراف، احمد، مقدمه‌ای بر شهرنشینی در ایران، سازمان برنامه و بودجه ۱۳۷۰.
- ۵- فلاح زاده، علیرضا، نظری بر مسائل شهری ایران، سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور ۱۳۷۸.
- ۶- قهاری، علیرضا، ناسامانهای شهری، روزنامه همشهری ۱۳۷۸.
- ۷- لقای، حسنعلی، کلان شهرها، سازمان برنامه و بودجه ۱۳۷۰.
- ۸- ناصرپور، شیرین، کلان شهرها، روزنامه همشهری، ۱۳۷۹.
- ۹- نظریان، اصغر، جغرافیای شهری ایران، انتشارات پیام نور ۱۳۷۵.
- 10- Makral - B - Urbanization in developing Country-london 1999.
- 11- Nansi-Ron-city and Rurale in developing Century - oxford-1999.

